

Актуальні проблеми всесвітньої історії ХХ століття

УДК 94(4)«194/195»:338.45

Ігор ВЕТРОВ

Відродження індустрії країн Європи у повоєнний період: проблеми і наслідки

Досліджуються передумови, особливості та шляхи процесу відбудови економіки країн Європи у повоєнний період в умовах ведення холодної війни. Визначається специфіка використання фінансових інвестицій, наданих державам регіону за „планом Маршала“.

Ключові слова: повоєнна відбудова, „план Маршала“, демілітаризація, репарації, реінтеграція, демонтажні кредити.

Серед найважчих наслідків Другої світової війни для України – катастрофічні руйнування промислових об'єктів та всієї інфраструктури. Відбудова й реінтеграція економічного потенціалу республіки загальносоюзний ВПК розпочалась відразу після вигнання ворожих військ з промислово розвинених регіонів. Головним завданням при цьому ставилось забезпечення діючої армії зброєю, боєприпасами й спорядженням, що визначало характер всієї економічної політики в цілому й, спрямування фінансових потоків, співвідношення акцентів у відродженні окремих галузей, розподілі трудових ресурсів та вирішенні соціальних питань зокрема.

Одержавши лише чотири роки для мирного відновлення господарського комплексу радянське керівництво наприкінці 1940-х років втягнулося у выясняльну «холодну війну» та «гонку озброєнь», що десятиліттями сформувало специфічні підходи до розв'язання соціально-економічних проблем. Взнявши на себе роль донора-рушія «соціалістичної системи», СРСР звалив на свої плечі непосильний тягар, що закладало дисбаланс і перекоси у всю економічну систему країни й надовго переводило соціальну складову в розряд периферійних.

Звичайно, наслідки війни для Радянського Союзу й України зокрема та інших європейських держав (і переможців і переможених) суттєво відрізнялися. Так, 18 держав – учасниць антигітлерівської коаліції (без СРСР

та Польщі) разом зазнали збитків на суму 50 млрд. дол. Тим часом, матеріальні втрати Польщі оцінювалися у 17 млрд. дол., а Радянського Союзу в кілька разів більше, ніж в інших союзницьких державах (285 млрд. карб.). У Франції втрати населення сягало 1,5 %, Англії - 1,8 %, США - 0,14 %, Україна - 20-25 %, Польща - 20%. Втрати держав Західної Європи дорівнювали еквіваленту їхнього 1-2 - річного національного доходу (Франції - 1,8 років, Бельгії та Норвегії - 1,2 роки, Польщі - 6 років)[1;с.16].

У катастрофічному стані опинилась промисловість Німеччини. У 1946 р. промислове виробництво в західних районах країни становило третину довосного, виплавка сталі скоротилась порівняно з 1916 р. у сім разів, видобуток кам'яного вугілля - у 2,2 рази, тоннаж торговельного флоту в 1947 р. у співставленні з 1939 р. - в 6,4 рази, частка у промисловому виробництві капіталістичного світу - з 12 % до 3 % [2;с.12]. Так більш важливим видаються не стартові позиції, з яких вони розпочали відбудову (хоча саме вони визначали економічні рішення), а концептуальні підходи до подолання руйнівних збитків, заподіяних бойовими діями і граничним напруженням фінансової системи і надзвичайними заходами.

У радянській історіографії ці питання комплексно не висвітлювалися, хоча аналітики спецслужб володіли всіма необхідними даними, на підставі яких готували відповідні матеріали для керівництва СРСР. Ті ж публікації, що доходили до широкого читачького загалу були виконані в канонічному руслі «переваг соціалістичного ладу над капіталістичним» та інших ідеологічних схем. Автори з країн «народної демократії» також перебували під пильним контролем цензури, тому їхнім працям бракує об'єктивності, глибини проникнення в складні перипетії ухвалення та реалізації доленосних рішень. Та все ж викладений в них емпіричний матеріал дозволяє навіть «міжрядків» простежувати основні тенденції економічної політики урядів та специфіку повосного розвитку держав, що постраждали у війні.

Цей досвід є повчальний не тільки з теоретичної точки зору. Світова економічна криза поставила всі держави, що постраждали від неї, перед необхідністю пошуків дійових засобів повернення на магістральні шляхи розвитку, подолання соціальних наслідків цієї катастрофи.

У 1951 р. в емігрантській газеті «Русская мысль» було опубліковано статтю Б. Кадомцева «план Маршала». «У 1947 р. багато країн Європи перебували на межі соціально-економічної анархії, - писав автор. Європа потребувала ввезення продовольства, щоб уникнути голодних пайків. Вона не мала вугілля, щоб пустити в дію промисловість і залізничний рух. У неї не було машин, інструментів, сировини для збільшення виробництва. Європейське населення потребувало одягу, взуття, домашнього начиння і т.д.

Все це потрібно було екстрено привести з-за кордону – в кінцевому рахунку з Америки. Але для оплати за ці товари у Європі не було ні золота, ні доларів. Таким чином, у 1947 р. Західна Європа була банкрутом, якому кожен солідний банк не міг би надати кредиту»[3].

За таких обставин знекровлені війною європейські держави постали перед вибором: спробувати самотужки відродити індустрію або ж вести пошуки шляхів координації зусиль з іншими державами. Боротьба між колишніми союзниками по Антигітлерівській коаліції – СРСР, з одного боку, й США, Великобританією, Францією – з іншого, надавали ситуації неприхованого політичного забарвлення. Саме з цих причин, не бажаючи втратити контроль над Східною Європою і виключити будь-яке втручання у власну економіку, радянські лідери відмовились від участі в реалізації плану Маршалла. Крім того, у Кремлі були обізнані з підходами англійського й американського урядів до репараційних програм. Радянська розвідка заволоділа інформацією про результати зустрічей заступника держсекретаря США У.Клейтона з британськими міністрами. В одному з пунктів домовленостей сторін наголошувалося, що Англія і Америка будуть виступати проти виплати репарацій Радянського Союзу з поточної продукції, що вироблятиметься в Німеччині [4].

Динаміка повоєнного розвитку європейських держав визначеного двома союзними чинниками: обраними пріоритетами і стратегією капіталовкладень. Та якщо уряди західних держав-переможців були більш-менш вільними у виборі шляхів відновлення економічного потенціалу, то Німеччина підпорядковувалась рішенням Контрольної Ради, яка встановлювала асортимент, параметри і квоти виробництва, а також репарацій та імпортно-експортних операцій. Оскільки найбільш індустріально розвинені райони Німеччини перебували в зонах окупації Британії, Франції, Радянський Союз домагався спільного контролю над Рурською областю й розподілу вугільної продукції через Контрольну Раду. Це мало б покласти початок узгодженим заходам з вилученням іншої номенклатури репарацій. Однак англійці перенесли до Лондона розподіл вугільних квот і репараційних поставок, де всі питання вирішувались органами, що репрезентували інтереси англо-німецького вугільного об'єднання і Європейського вугільного синдикату. Коли взяти до уваги, що вугілля вивозилося до Франції та інших країн за ціною, що у 5-6 разів перевищувала собівартість, не важко уявити яким джерелом прибутків це стало для тих, хто монополізував цю галузь. Британці переконували, що вони не мають з цього зиску. Адже всі одержані від експорту рурського вугілля кошти, пібито, йшли на оплату імпортованого в Західну Німеччину продовольчої продукції. При цьому Лондон свідомо гальмував темпи вуглевидобутку в Німеччині, аби не створювати тут конкурентоспроможну галузь: в Англії вугільна індустрія, що востаннє модернізувалась після I

Світової війни, перебувала в кризі. США також «гріли руки» на сприятливій кон'юктурі, продаючи вугілля за ціною, що в 4 рази перевищувала його репараційну вартість. У результаті тристоронньої франко-англо-американської угоди від 21 квітня 1947 р. Париж втратив право контролювати видобуток і розподіл рурського вугілля. Таким чином, зберігся попередній модус репараційних надходжень вугілля для Франції та інших країн через британські контрольні органи.

Натомість Франція висунула вимогу відокремити Рур і Рейнську область від Німеччини. Але радянська делегація в Раді Міністрів закордонних справ виступила проти цієї пропозиції, що вступало в суперечність з буквою і духом Берлінських угод. Аргументи французів легко спростовувалися досвідом становлення спеціального статуту для Рейнської області за Версальським договором, що не перешкодило Німеччині швидко відродити і нарощувати військово-промисловий комплекс у міжвоєнний період [5;с.8-9]. На протигагу Західним державам, що прагнули не допустити швидкого відновлення економічного потенціалу сильного конкурента, у Москві вбачали Німеччину як об'єкт протидії колишнім союзникам.

Представники СРСР в Союзній Контрольній Раді запропонували доповнити ухвалені нею рішення про рівень німецького промислового виробництва спільним господарським планом відбудови і розвитку мирної економіки Німеччини на демократичних засадах. У такий спосіб передбачалося визначити єдину для всієї Німеччини політику збільшення випуску мирної продукції і встановити відповідні мінімальні зобов'язання для окупаційних властей всіх чотирьох зон. Загальнонімецький план включав програму відродження мирної економіки, програму імпорту й експорту, план задоволення репараційних претензій та компенсації окупаційних витрат. Але західні «партнери» не бажали ні з ким ділити свій вплив на більш розвинуту індустрію Західної Німеччини. До речі, в цьому регіоні, за деякими даними, під час капітуляції збереглося 75% промисловості. Вибіркове обстеження союзними експертами по 45 заводах, що потрапили під бомбардування в цих районах, показало, що цілком зруйнованими виявилися тільки 3 об'єкти, частково (від 10 до 30%) - 32 підприємства. Радянські фахівці вважали, що менш сприятливою була ситуація у східній зоні окупації, де великі промислові об'єкти зазнали великих руйнувань. Незважаючи на це, до 1 січня 1947 р. у Східній Німеччині промислове виробництво сягнуло 70 % дозволеного Радою рівня [6;с10].

У Москві звинувачували англо-американські компанії у намірах монополізувати експорт із західних зон Німеччини. Форсований характер експорту ними товарів з поточного німецького виробництва став, по суті, закамфльованим видом репарацій, що не обмежувались ні обсягом, ні певними термінами. За кожен тону харчових продуктів і сировини,

імпортованих в західні зони окупації, німецькі підприємства змушені були поставляти по кілька тон товарів з поточної продукції. Нееквівалентність такого обміну підтверджувалась і тим. Що ввезені ззовні товари обраховувалися у доларах, а вивезені – у марках [7;с.12].

Суттєві розходження між колишніми союзниками на повний зріст поставило питання про джерела репарацій. У той час, як західні держави «викачували» готову продукцію, Радянський Союз згідно з Кримським протоколом про репарації та Берлінською угодою змушений був обмежитися вилученням капітального обладнання з об'єктів ВПК, що не було необхідним для мирної промисловості Німеччини. Комісія Контрольної Ради вкінці 1946 р. констатувала після проведеної інспекції, що в тій частині, в якій завдання деміталітаризації німецької економіки торкається радянської зони, його можна вважати виконаним. Однак Радянський уряд, вказуючи на масштаби заподіяних агресорами збитків, одстоював необхідність репараційних компенсацій шляхом товарних надходжень поточної продукції німецьких підприємств усіх зон окупації.

Претензії Радянського Союзу на це джерело матеріальних ресурсів, а також пропозиції про підвищення виплавки сталі з 7,5 млн. до 10-12 млн. тонн викликали заперечення західних держав, як такі, що можуть підірвати незміцнілу німецьку індустрію. Радянська сторона, навпаки, вважала, що пролонгація репараційних навантажень дозволить завантажити роботою німецькі підприємства і стимулює виробництво на них. Репарації з поточної продукції, крім того, мали сприяти плановому розвитку економічного організму Німеччини як єдиного цілого.

Встановивши де-факто монополію на спосіб розподілу репарацій, США і Великобританія явно обмежували права півтора десятка держав, що очікували компенсацій. Згідно з доповіддю глави Міжсоюзницького репараційного агентства Руеффа, ці країни одержували німецькі торговельні судна, що оцінювалися у 19 млн. фунтів стерлінгів і промислове устаткування вартістю 64 млн. паперових німецьких марок. При цьому американці й англійці затримували передачу обладнання західних зон держави – отримувачам. Натомість з часу Берлінської конференції вони зуміли одержати в рахунок репараційних надходжень продукції та промислового устаткування на суму 10 млрд. дол [8;с.17].

Британські і американські компанії не тільки використовували досвід німецьких науковців та фахівців, запроваджуючи їхні ноу-хау у виробництво, вони, по суті, здійснювали експансіоністський за характером перерозподіл сфер впливу у центральному та південно-східному регіонах континенту. З цією метою вони прагнули зберегти у західній зоні німецькі концерни і трести у якості дочірніх підприємств англо-саксонських компаній. Використовуючи досвід німецьких компаній, англійський і американський капітал прагнув проникнути і закріпити свої позиції в

економіці сусідніх з Німеччиною країн, зокрема в Центральній та Південно-Східній Європі.

Ділові кола Англії та США цинічно порушували союзницькі домовленості, коли йшлося про прибутки. Так, на нараді провідних американських бізнесменів (листопад 1946 р.) директор банківської корпорації «Джо Генрі Шребер» А. Даллас обстоював тезу про те, що інтереси підприємства й американської геополітичної стратегії повинні домінувати над виконанням рішень Берлінської конференції. На практиці такі рекомендації знайшли реальне втілення. Для прикладу, відповідно до Берлінських рішень «Стальний трест» та «І.Г. Фарбеніндустрії» за програмою мали припинити існування як такі, що стали економічними донорами декартелізації капіталізму. Однак перший під контролем британського капіталу, а другий – американського були піддані незначній реорганізації й продовжували діяти. Більше того, один з колишніх директорів Стального трейду Дінкельбах з санкції лондонського Сіті створив мережу акціонерних товариств, що об'єднували об'єкти «Стального тресту» й інших концернів. Це створювало реальні «коридори» для зарубіжних інвестицій та різко підвищувало ділову активність у Західній Німеччині. Свідченням цього став стрибок курсу акцій німецьких підприємств.

Наведений приклад демонструє приховані від стороннього ока джерела економічного відродження Німеччини, що передувало феномену «німецького дива». Власними ресурсами здійснити такий ривок ФРН не змогла б.

Відновленню господарської інфраструктури Німеччини сприяли найвпливовіші працівники американського істеблішменту. Так, колишній посол США в СРСР Гарріман, ставши міністром торгівлі, відрядив до Німеччини голову правління «Дженерал Електрик» з метою вивчення можливостей участі компанії у відбудові об'єктів та інфраструктури електроенергетики. Крім сприяння Німеччині в отриманні кредиту, високо посадовець також прагнув змінити жорстку програму декартелізації й демілітаризації країни.

Одним з каналів проникнення і зміцнення позицій США в економіці Рурського басейну став вплив американського капіталу в концерні Стіннеса. Ще до війни його правління перебралось за океан. Під час війни на власність компанії в США наклали секвестр, а після її завершення Вашингтон заявив, що все її майно, де б воно не перебувало, підпадає під дію рішень Берлінської конференції щодо німецьких активів за кордоном. Лондонська «Обсервер» опублікувала з цього приводу матеріал, в якому йшлося про наміри американців одержати значну частину німецьких копалень в англійській зоні окупації.

Та яких би форм не набувало суперництво британських і американських компаній, офіційний Лондон і Вашингтон проводили узгоджену лінію, спрямовану на відокремлення більш економічно розвиненої Західної Німеччини від Східної і становлення там свого неподільного впливу. Такий курс, окрім іншого, супроводжувався затримкою, а то й зривом репараційних програм, що зачіпали інтереси інших європейських держав.

На одній з сесій Ради міністрів закордонних справ (березень 1947 р.) В. Молотов заявив, що розв'язання «німецького питання» неможливе без вирішення проблеми репарацій. Він запропонував конкретні рішення, покликані забезпечити реалізацію домовленостей, досягнутих на Кримській та Берлінській конференціях з репараційного питання на основі збереження господарської єдності Німеччини. Представник радянського союзу запропонував невідкладно заснувати центральні німецькі адміністративні департаменти, а також підвищити промислове виробництво до рівня, що забезпечить виплавку сталі до 10-12 млн. тонн, встановити над Рурською областю контроль 4 держав, здійснити заходи з оздоровлення фінансової системи й грошового обігу країни, збільшення німецького експорту, націоналізувати монополію. Окрема вимога стосувалась анулювання угоди про економічне об'єднання англійської й американської зон окупації, оскільки вона розглядалась як така, що порушує єдність Німеччини.

На переконання В.Молотова, ухвалений Контрольною Радою у 1946 році план рівня німецької промисловості суперечить принциповій установці: виконанню репараційних зобов'язань і забезпечення власними ресурсами життєвих потреб німецького народу.

Уклавши двозональну угоду, Британія і США запропонували СРСР і Франції приєднатися до неї. Москва відповіла, що спільна політика союзних держав не може ґрунтуватися на механічному зв'язку між зонами без єдиної мети і позитивної програми. Таким чином, радянське керівництво одстоювало основоположний принцип паритетних відносин між колишніми союзниками, що полягав у покритті частини репарацій з поточної продукції. Це вважалось необтяжливим для Німеччини, оскільки пропонувалася на 20 років [9;с.13-23].

Створивши у вересні 1949 року Федеративну республіку Німеччини, західні держави проігнорували пропозиції Радянського Союзу, що значно звузило джерела репараційних надходжень, вкрай необхідних для відбудовування його економіки.

Тим часом господарський комплекс ФРН був відновлений упродовж 7 років (з 1944 до 1952). Аби дістати цілісне уявлення про передумови німецького «економічного дива», слід з'ясувати основні чинники, що сприяли швидкому відродженню виробничої сфери Німеччини. Загальний позитивний фонд створювали наявність уцілілих промислових потужностей,

що не були демонтовані згідно з Ялтинськими і Постдамськими угодами, великі замовлення окупаційних властей і високий попит німецького населення на промислові товари. Так, упродовж 1947 – 1949 комісари Англії, США і Франції кількаразово переглядали план репарацій та демонтажу об'єктів німецької індустрії. Внаслідок цього спочатку їхня кількість зменшувалась з 1800 до 680, потім окупаційні органи відмовилися від демонтажу ще 46 металургійних, 44 хімічних та 88 металообробних підприємств [10;с.13].

Особливістю оновлення і розширення основного капіталу в Західній Німеччині був значно вищий, ніж в інших розвинених країнах, фізичного та морального зношення обладнання. Помножена на руйнування 15% промислових потужностей, демонтаж і вивезення устаткування і матеріалів у формі репарацій ця обставина спричинила величезний попит у всіх сферах господарювання і сприятливу кон'юнктуру. Німецький економіст З.Кан так оцінював ситуацію: «Навряд чи коли-небудь в історії капіталізму існував такий потенційний ринок» [11;с.5]. У липні 1946 року в західних зонах окупації проведено сепаратну грошову реформу, мета якої полягала в тому, щоб стимулювати капіталовкладення в реальний сектор економіки, зміцнити грошову систему. Готівка обмінювалася в пропорціях 10 рейхсмарок за одну західнонімецьку марку. Фахівці в сфері фінансів високо оцінили наслідки реформи. «Без нової марки не було б господарського дива, і цього ніхто не зможе заперечити», - писав західнонімецький дослідник К. Прітцколейт [12;с.112]. Банківські рахунки спочатку заблоковували, потім 70 % сум на картках анулювали, 20% звільнили, а 10% дозволили використовувати винятково на капіталовкладення.

Відповідно до закону про складання нових балансів на підприємствах амортизаційні фонди включались в баланс з розрахунку одна нова за 1 рейхсмарку. Поряд з 10% - відрахування з блокованих рахунків ці заходи також сприяли притоку інвестицій.

Реформування кредитної системи продемонструвало готовність держави компенсувати великим компаніям їхні витрати на організацію виробництва на організацію самофінансування. У поєднанні з державними субсидіями самофінансування сприяло пошуку резервів, модернізації та нарощуванню виробничих потужностей. Важливим стимулюючим засобом стали податкові пільги на прибутки, що вкладались у промисловість. Німецькі фірми утримувались від випуску акцій та облігацій на грошовий ринок, максимально зменшували виплату дивідендів, натомість більшу частину прибутків отримували у вигляді страхових. Пенсійних амортизаційних та інших фондів, залишали в обігу свої підприємства. Амортизаційні фонди стали одним з головних джерел самофінансування. Цей метод виведення прибутків з-під оподаткування з метою самофінансування базувався на прискореному амортизаційному погашенню основного капіталу. У 1952 р.

під цю практику підведено правову основу: у 1952 р. ухвалено закон, що санкціонував списання в амортизаційний фонд до 48% початкової вартості основного капіталу упродовж перших двох років. На загал, у повосинний період шляхом самофінансування було забезпечено майже 35 % здійснених капіталовкладень.

Значну роль у відбудові промисловості ФРН відіграло і пряме фінансування капіталовкладень з державної скарбниці. Одним з потужних важелів такої протекціоністської політики стали ремонтні кредити, що надавались власникам підприємств з метою компенсації за демонтоване устаткування. У період 1949 – 1952 рр. уряд ФРН відпустило з бюджетних фондів 500 млн. марок на підтримку 418 об'єктів ремонту. Державні капіталовкладення зростали як в абсолютному, так і відносному вимірах: у 1950 р. – 4880 млн. марок (17,4% всіх державних витрат, у 1951 – 6420 млн. (17,5%), 1952 р. – 7864 млн. (19,3%)) [13;с.16].

Уряд вдався і до одноразових фінансових ін'єкцій. Так, у січні 1952 році з'явився т. зв. закон про «Інвестиційну допомогу», згідно з яким всі підприємства (за винятком металургійних, вугільних, електричних та всіх державних) мали упродовж 2 років перерахувати у спеціальний фонд одноразовий внесок, розмір якого залежав від обсягів обігу амортизаційних відрахувань та прибутків. До кінця 1953 року 133 тис. промислових об'єктів перерахували у фонд майже 1 млрд. марок, натомість одержавши спеціальні облігації Банку німецьких земель. Кошти фонду використовувались з метою довготермінового кредитування найважливіших галузей індустрії.

Ще одним джерелом фінансової підтримки відродження економічного потенціалу Німеччини стали зарубіжні інвестиції у формі допомоги, або приватних капіталовкладень, що становили 10% усіх асигнувань у промисловості. Згідно з американським законом «Про економічну співпрацю» (План Маршалла), ухваленим у 1948 році Західна Німеччина до 1951 р. одержала 3,4 млрд. дол. кредитів та субсидій (для порівняння: Англія - 2,7 млрд. дол., Франція – 2. 4 млрд.)

Комплекс організаційних, фінансових, матеріальних заходів дозволив досить швидко налагодити навколишнє виробництво в західних окупаційних зонах Німеччини й реінтегруватися в європейську та світову економіку. Жорсткі прагматичні рішення виправдали себе як у ближній, так і в віддаленій перспективі, що дозволило ФРН вже у 60-ті рр. посісти місце серед лідерів промислового виробництва.

За іншим сценарієм відбувалось відновлення економіки колишнього союзника гітлерівського Рейху – Італії. З війни ця країна вийшла з напіваграрним балансом виробничої сфери, багатьма диспропорціями і суперечностями соціально-економічного порядку, низьким рівнем технології. Наприкінці 1945 року промислове виробництво скоротилося до 25% передвоєнного рівня. Найбільші труднощі виникли в постачанні

вугілля, металів, техніки, тощо. Але одна обставина – наявність надлишку дешевих робочих рук - давала Італії шанс використати світову кон'юнктуру шляхом отримання сировини (нафти, металевих руд, каучука та ін.) за прийнятними цінами й організації промислового виробництва з порівняно низькими затратами.

Перші позитивні зрушення з'явилися у чорній металургії, енергетиці, суднобудуванні, хімічній, целюлозно-паперовій галузях та будівництві. І хоча в практику управління економікою знову повернулися клієнталізм і протекціонізм окремим галузям, це не змогло перешкодити поступовому піднесенню в усій виробничій сфері. Цьому сприяла жорстка обмежувальна економічна політика уряду Де Гаспері.

29 червня 1948 року італійський парламент ратифікував усі положення «плану Маршала». Поразка лівих сил на парламентських виборах 1949 року розчистили перепони на шляху лібералізації економіки. І у фінансовій сфері використовувались класичні засоби подолання галопуючої інфляції. Рівень обов'язкових резервів комерційних банків у Банку Італії встановлено у розмірі 25%. Ліру девальвовано щодо інших валют. Підвищено ціну кредитів у Центробанку, вони лімітувались. Широко практикувались реконверсія (зміна профілю виробництва) та реконструкція (оновлення устаткування, технічних ліній реорганізації виробничих циклів) з метою підвищення його ефективності. Інтенсифікація й підвищення продуктивності праці здійснювали за допомогою посиленої експлуатації трудових ресурсів. Зросла кількість банкрутств (за 1949 – 1951 у 6 разів).

Перетворення Банку Італії в невід'ємну частину політики контролю за кредитом та клімат грошової стабільності сприяв індустріалізації. Рушійною силою цього процесу стали сучасні галузі промисловості.

Прискорення індустріального поступу спричинило різне підвищення продуктивності праці з 1947, що зросла вищими темпами, ніж рентабельність капіталовкладень.

Італійська виробнича сфера періоду відбудови орієнтувалась перш за все на випуск предметів споживання. Водночас, на цьому фоні все чіткіше проступала тенденція, пов'язана з піднесенням виробництва промислового обладнання та сировинних товарів. Підтвердженням цього є дані про зміну співвідношення між показниками чистого продукту та кількість зайнятих в обробній промисловості: лише в 1951 році був перевищений рівень цього співвідношення 1943 р, а між цими датами він неспинно знижувався.

Аби завершити реалізацію виробництва і скоротити витрати не тільки за рахунок низької оплати праці. Були вжиті певні заходи в сфері промислової політики. 1947 року засновано Фонд фінансування машинобудівної галузі, кошти для якого надавалися у вигляді дотацій скарбниці на термін у 20 років. Експортно-імпорتنний банк США надав Фонду позику для закупівлі промислового устаткування. 70% з 253 млн. дол., отриманих впродовж 1948-

1951 рр за «планом Маршалла», спрямовувались в металургію, хімічну, електротехнічну, шино будівну індустрію, а ще 30 % - використано на потреби таких найбільших фірм, як «Фіат», «Едісон», «Фінсідер» та ін [14;с.36-37].

Економічний курс дозволив Італії відновити виробничу сферу і надати їй тривкої інерції в розвитку в суворих повоєнних реаліях. Незважаючи на пріоритети патронату* (великі промисловці та банкіри), уряду вдалося збалансувати інтереси корпорацій та робітників, хоча не обійшлося без національних конфліктів.

На ситуацію в промисловості Великобританії у повоєнний період суттєво вплинула економічна стратегія в роки війни. В одній з своїх статей в журналі «Банкір» Т. Барка звернув увагу на те, що, здебільшого, проходило повз увагу, а саме: значна частина інвестицій спрямовувалась не на створення заводів, що виробляли завершену військову продукцію, а на підприємства, що випускали напівфабрикати, матеріали й окремі вузли. Після війни ці потужності можна було використовувати для виробництва цивільної продукції. Зміни в господарській структурі Англії в другій половині 40-х рр. забезпечувались саме цими галузями. Ще під час війни, переважно за рахунок держави, було модернізовано суднобудування, розширено виробництво обладнання для радіо і телекомунікацій. 2/3 виробничих потужностей, створених під час війни, за рахунок державних капіталовкладень, продовжували використовуватись у період, необхідний для пристосування до нових умов [15;с.38-39].

Найбільш деструктивним чинником для британської економіки в роки війни стала втрата традиційних ринків, експансія США завдала відчутного удару по Англії, як державі-кредитору. Остання змушена була продавати свої зарубіжні капіталовкладення для сплати своїх військових поставок з США. Лише з березня 1941 р. вступив у дію закон про Ленд-Ліз, хоча спеціальна примітка до нього обмежувала використання сировини, наданою Англії, для виробництва товарів на експорт[16;с.227].

Великобританія зберегла систему імперських митних прерогатив і стерлінговий блок, що залишилися її привілейованою торгівельною і валютною зоною всередині світового ринку. Ці обставини затримали падіння частки Британії у світовій економіці.

Характеристика повоєнного розвитку Британської імперії набуває більш рельєфних обрисів, коли співставити деякі економічні параметри кількох держав. Якщо в Німеччині чиста вартість основного капіталу з 1948 до 1956 зросла на 110%, то в Англії – на 50%[17;с.227].

За умови відносно невеликого приросту населення і незначного безробіття, зростання випуску продукції в Англії було досягнуто за рахунок підвищення ефективності рівня праці, пов'язаного з оновленням основного капіталу. При цьому капітал на 1 працюючого від 1939 р. до 1956 р. зріс у

Великобританії на 70%, США – на 25%, Західній Німеччині – на 30% [18;с.229].

Оскільки економіка Британії значною мірою залежала від світової кон'юнктури, поява нових конкурентів у стерлінговій зоні могла не турбувати Сіті. У Тихоокеанському регіоні найбільш динамічно розвивалась Японія, економіка якої була серйозно підірвана виснажливою війною. У стислому вигляді модель відродження і нарощування промислового потенціалу цієї держави надав у 1956 р. англійський економіст Д. Дексбері: «ті, хто бачили японську промисловість у післявоєнні роки, зрозуміли, що рівень промислового розвитку в Японії вищий, ніж був до війни, що основою цього стало переобладнання промисловості, іноземна (головним чином американська) допомога, що сприяла підвищенню техніки, поліпшенню якості та збільшенню продуктивності. Сьогодні Японія може виробляти сталь різних видів, її суднобудівники працюють за зразками Ллойда, у машинобудування і текстильній промисловості Японія використовує сучасні методи випуску товарів високої якості» [19;с.39].

Конкуренція Японії, Італії та ФРН помітно похитнули монопольні позиції Британії на ринку бавовняних тканин, Бельгії та Голландії (у доларовій зоні) – на ринку сталюного прокату, текстилю, електромашин, хімікатів.

Сильний тиск англійські компанії відчували з боку американських фірм, що здійснювали фінансове проникнення в основні колоніально-сировинні монополії Великобританії. Скуповуючи акції, надаючи позики, американці забезпечили собі поважне місце в «Роял датч Шелл», «Юнівелер», а також підконтрольних англійським фінансовим групам золотовидобувних та мідних корпораціях Південно-Африканського Союзу, Північної Родезії та ін.

Натомість спроба американців витіснити британський флот з провідних місць виявилась невдалою. Збільшивши з 1939 до 1947 тоннаж торговельного флоту з 13,6 до 37,8 млн. т., вони не змогли забезпечити належну якість суден. Англія швидко відбудувала галузь і в 1957 торговельний флот її Величності налічував 1 млн. т [20;с.131].

Одним з напрямів повоєнної відбудови повоєнної економіки стало впорядкування й зміцнення фінансової системи. У 1945 р. уряд лейбористів націоналізував Англійський банк. Ще до цього він був фактично одним з відділень скарбниці (казначейства), а актив банківського відділу складався переважно з вкладів у державні цінні папери. Встаплення державного контролю над операціями з валютою та утворення фонду валютного регулювання, що займався скуповуванням чи продажем валюти з метою підтримання курсу фунта стерлінгів на певному рівні, заклали міцне підґрунтя фінансової стабільності під повоєнну програму економічного розвитку. Націоналізація вважалась як одна з основ політики, покликаної докласти фундамент економічного планування і нового соціального порядку.

Розвиток британської економіки повосної доби здійснювався значною мірою шляхом самофінансування. Разом з тим, переважна частина капіталовкладень в індустріальні об'єкти, як і до того, фінансувалася за рахунок банківських кредитів та випуску цінних паперів. З 1949 до 1953 р. промислово-торгівельні компанії, акції яких котувалися на біржі, витрачали на основний капітал і на приріст обігового капіталу близько 2505 млн. ф. ст. Майже 70% цієї суми (1735 млн. ф. ст.) було покрито за рахунок внутрішніх ресурсів (не розподілений прибуток, амортизаційні відрахування) і лише 26% (654 млн. ф. ст.) шляхом випуску нових цінних паперів.

Водночас чисті капіталовкладення в основний капітал становили 1202 млн. ф. ст. (50% валових). Коли ж врахувати, що внутрішні ресурси компаній використовувалися в першу чергу на покриття витрат, пов'язаних з заміною зношеного обладнання і т.п., виявиться, що за рахунок випуску нових цінних паперів вдалося покрити понад половину чистих капіталовкладень (654 млн. з 1202 млн. ф. ст.). А якщо взяти до уваги заборгованість банку іншим кредиторам, то частку зовнішніх джерел фінансування чистих капіталовкладень слід вважати ще вищою [21; с.167].

Повоєнне відродження промисловості Польщі здійснювалось на засадах, що принципово відрізнялися від західноєвропейського чи японського досвіду. Польща одержувала відчутну допомогу з боку СРСР, але це складно порівнювати з іноземними та внутрішніми приватними інвестиціями в економіку тієї ж ФРН (11 млрд. дол. тільки в рамках «плану Маршалла»). В Польщі вирішальними чинниками відбудови стали такі, пов'язані з суспільним ладом чинники як економічне планування, концентрація засобів, високий рівень нагромадження й здійснюваний державою розподіл національного доходу країни.

У промислово розвинених країнах у повоєнний час закладалися основи подальшого індустріального поступу, що супроводжувалося значними структурними змінами, переходом на нову сировинну базу, передові, наукоємні технології, застосування нових методів управління промисловими об'єктами. Країни, що не мали потужної виробничої інфраструктури, в тому числі й Польща, мали пройти стадію індустріалізації. Цільові асигнування, комплексні заходи, політика цін на промтовари – все це було механізмом реалізації цього завдання.

Високий приріст населення в Польщі визначав зростання рівня зайнятості в якості рушійної сили економічного розвитку. Максимальне використання резервів дешевої робочої сили сприяло зниженню капіталосмкості виробництва. У свою чергу, приріст продукції, одержаний на існуючому обладнанні, шляхом інтенсифікації праці, був використаний головним чином для збільшення процентної норми капіталовкладень.

Польський уряд поставив завдання сформувати таку структуру господарства, яка б дозволила швидкими темпами нарощувати

капіталовкладення й збільшувати виробництво машин капітального обладнання й будматеріалів. При цьому пріоритети залишалися за металургією й машинобудуванням.

Серед визначальних тенденцій економічної політики Польщі 40- 50 рр. було підпорядкування зовнішньої торгівлі потребам імпорту машин і промислової сировини на шкоду імпорту інших товарів. Це викликало велику напругу в платіжному балансі держави і від'ємне торговельне сальдо. На думку польського дослідника А. Карпинського, досвід показував, що якби у першій половині 50-х рр.. замість того, щоб зосереджувати основну увагу на програмі скорочення імпорту, були забезпечені відповідні капіталовкладення, що дають приріст експорту, то можна було б досягнути кращих результатів з т. з. загальноекономічної ефективності усієї програми індустріалізації.

Характеризуючи негативні тенденції і прорахунки польського керівництва А. Карпинський вказує на те, що прагнення розвивати промисловість, ігноруючи нагальні потреби аграрного сектору в будматеріалах і засобах виробництва продемонстрував небезпеку процесу економічного наступу, збільшення інфляції і тенденцій, що перешкоджали підвищенню продуктивності праці. Вчений висловив думку про те, що концентрація капіталовкладень у важку індустрію не може заходити надто далеко, як це трапилось упродовж 1950 – 1953 рр. (86% капіталовкладень). Це викликало зниження ефективності всієї програми інвестицій. Досвід індустріалізації показав, що вимогам швидкого, але зрівноваженого зростання найбільш відповідають капіталовкладення, які характеризуються замкненим циклом. У Польщі ж вийшло так, що на початковій фазі індустріалізації занадто широкі інвестиції підприємства, що виготовляли напівфабрикати, не були належним чином підкріплені капіталовкладеннями у потужність, що їх переробляли. Так, капітальні асигнування у важку хімію не супроводжувались аналогічною підтримкою промисловості синтетичних матеріалів, штучного волокна, фармацевтичних виробів, тощо.

Серед диспропорцій помітне місце посідала невідповідність між наливно-сировинною базою і потужністю обробної промисловості. Відстанню сировинної бази, розвиток якої потребував значних інвестицій і часу, було, у свою чергу, викликано затримкою геолого-розвідувальних робіт, які також вимагало концентрованого фінансування. До певної міри ця диспропорція витікала з неспроможності в початковий період відбудови й індустріалізації країни розвивати промислове виробництво по лінії максимальної економії сировини, що вимагало високого рівня технологій і технічного оснащення. Ця диспропорція і надалі виявлялась у дефіциті й лімітування сировини [22;с.32-38].

Узагальнюючи зарубіжний досвід відродження індустрії різних країн у повоєнний період, можна зробити певні висновки.

По-перше, концептуальні підходи, до відбудови і розвитку провідних галузей, що постраждали в ході війни, визначались історичними традиціями господарюванням, статусом (переможці й переможені), рівнем втрат і збитків, суспільно-політичним ладом, позиціями на світовому ринку, що склались у довоєнний період та під час війни.

По-друге, вирішальну роль відіграла економічна стратегія, обрані орієнтири і перспективи, які, зрештою, визначили вибір засобів регулювання економіки і розв'язання тих чи інших поточних завдань та рішень.

По-третє, серед найдієвіших механізмів фінансової підтримки відбудовних робіт слід вважати «план Маршалла», реалізація якого поряд з іншими кроками дозволила багатьом країнам порівняно швидко подолати руйнівні наслідки війни і закласти міцний фундамент бурхливого розвитку у 60 – 80 – ті рр.

По-четверте, складність проблеми, що постала перед новосенним світом, зумовила пошук нових інструментів кооперації та інтеграції. Поява таких міжнародних інституцій, як Міжнародний валютний фонд, Європейський платіжний союз, Європейське об'єднання вугілля і сталі, знаменували початок повосного етапу співпраці, з одного боку, і регулярної інтеграції заради захисту їх заокеанської економічної експансії.

По-п'яте, відбудовний період позначений формуванням нової конфігурації світового ринку, спеціалізації та впливів. Одним з його домінуючих контекстів стало висування США на позиції провідної країни, а другим – протистояння капіталістичних і соціалістичних систем, одним з сегментів якого було економічне змагання.

По-шосте, зміст і спрямованість заходів в руслі відбудови і розвитку промисловості в різних державах викликали відмінні соціальні наслідки. Якщо розвинені капіталістичні держави пішли по шляху збалансованого розвитку груп А і Б, то країни «народної демократії» фінансували соціальну сферу за залишковим принципом.

По-сьоме, диспропорція, що виникла на етапі відбудови господарської інфраструктури в повосенний час, далися в знаки в 1950-60-ті рр. особливо відчутними ці тенденції були в країнах соціалістичного табору, де відсутність ринкових регуляторів і надмірна роль державних органів у керівництві економічними процесами викликали до життя негативні тенденції і перекоси, що згодом визначили результат змагання між двома соціально-економічними системами.

Джерела і література

1. Глушаков П.И. Развитие промышленности в Народной Польше. – В кн.: 15 лет Народной Польше. – М., 1959. – с.16
2. Ходов Л.Г. Экономика Федеративной Республики Германия. – М., 1963. – с. 12
3. Кадомцев Б. «План Маршалла»// Русская мысль, 1951, 17 янв., № 311

4. Наринский М.М. СССР и план Маршалла. По материалам архива Президента РФ// Новая и новейшая история. 1993. №2)
5. Гофман К.Б. Проблема экономического единства и уровень промышленности Германии (стенограмма публичной лекции, прочитанной 5 мая 1947 г. в Доме Союзов), М., 1947. – С.8-9.
6. Там само. – с. 10
7. Там само. – с. 12
8. Там само. – с. 17
9. Там само. – с. 13 -23
10. Ходов Л.Г. Экономика Федеративной Республики Германии. – М., 1963 г., – 20
11. Kahn S. Zur Okonomischen Entwicklung in Westdeutschland. – Berlin: Akademie- Verlag, 1960.-s.5
12. Pritzkokey K. Die neuen Herren. – Munhen.1955. – s.112
13. Deutsche Wirtschaftsinstitut.Bericht 5.-s.16
- 14.Спессо Р. Итальянская экономика с послевоенных лет и до наших дней. –М., Мысль, 1984. – с. 36-37
15. Там само.- с.38-39
16. Barna T. Investment Industry- has Britain Lagged? //The Banker,1957,April, p.227
17. The Banker, 1957 April, p.227
18. Там само. – с. 229
19. “The National and English Review”1956. January. – p.39
20. Экономика и политика Англии после второй мировой войны. – Москва.: АН СССР. - 1958. – с. 131
21. Там само. – с. 167
22. Карпинский А. 20 лет развития народного хозяйства Польши (1944-1964). – Варшава, 1964. – с. 32-38

Ветров Н.Г. Восстановление индустрии стран Европы в послевоенный период: проблемы и последствия

В статье исследуются предпосылки, особенности и пути процессу восстановления экономики стран Европы в послевоенный период в условиях ведения холодной войны. Определяется специфика использования финансовых инвестиций, данных странам региона за «планом Маршала».

Ключевые слова: послевоенное восстановление, «план Маршала», демилитаризация, репарации, реинтеграция, демонтажные кредиты.

Igor Vetrov The renewal of industry in Europe in the postwar period: challenges and consequences

The article analyses the conditions, characteristics and the the process ways of economic reconstruction in Europe in the postwar period in terms of the Cold War (in Cold War terms). The specificity of using financial investment given to states of the region according to «Marshall's Plan» is defined.

Keywords: post-war reconstruction, «Marshall's Plan», demilitarization, reparations, reintegration, dismantling loans (credits).

94(100)«1939/1945»:327(=161.2)

Тамара ВРОНСЬКА, Олександр ЛИСЕНКО

Україноцентризм і геополітичний контекст історіюписання Другої світової війни

Стаття присвячена теоретичним аспектам фундаментальних наукових досліджень проблематики Другої світової війни. Зосереджується увага на українських сюжетах та оцінці подій воєнної доби.

Ключові слова: Друга світова війна, історіографія, методологія, інтерпретація, геополітика, український вимір війни.